

Apunts històrics del Castell de Corbera

 Joan Antonio Montaña

Origen i toponímia

És molt difícil establir l'origen del lloc i qui en foren els primers pobladors, tot i que és segur que la contrada fou habitada des d'èpoques protohistòriques. Més al nord del casc antic de la vila assegurada damunt d'un turó, l'equip que realitzà la Carta Arqueològica de Catalunya descobrí un parell de jaciments en terrenys erms, zona de bosc sobre una carena entre dos barrancs, la cronologia dels quals podria datar-se entre -5500 i -2200 a. L'estat de conservació és dolent i no s'observen restes d'estructures arquitectòniques, encara que en un es troba ceràmica superficialment. L'explicació rau en el seu fàcil accés i en ser zones molt afectades per la guerra civil: hi ha nombroses trinxeres, amuntegament de pedres, refugis, projectils, ... També es troben restes d'indústria lítica tallada sobre sílex en algun altre turó.

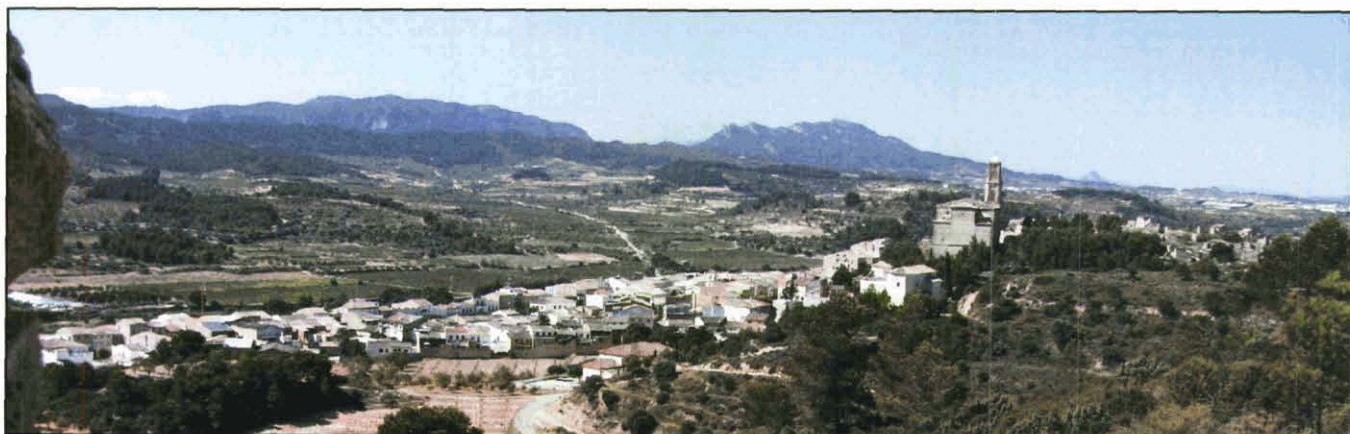
Tot això seria suficient per explicar les arrels ibèriques del topònim que són, segons Enric Agudé i Sans a *Topònims ibèrics*: «KAR/KER/KOR (roca alta) + BE (sota) + ER (barranc) + A (el/la). KOR-BE-ER-A, té el significat de el **barranc sota la roca alta**. El poble està situat a la ribera del riu Sec, el qual, en aquest lloc, passa pel peu de la serra de la Vall de la Torre, tota ella coronada per roques pelades

de conglomerat amb la mateixa estructura que les montserratines.»

Una altra versió la trobem al llibre de Pere Balaña i Abadia, *Els noms de lloc de Catalunya*, segons el qual derivaria del mot llatí *corvus* "**lloc o niu de corbs**", mentre que l'afegit d'Ebre és derivat del llatí *Iberus*, potser procedent del basc: nom propi de lloc.

Aquesta tesi se suportaria en l'heràldica: el corb és el símbol principal de l'escut de la vila, almenys des de l'edat mitjana fins a l'època actual. Apareix representat en un capitell d'una galeria del segle XIII (més endavant en parlarem), en la façana principal de l'església vella (1804) dins d'un medalló, damunt la porta d'entrada i dels atributs de la catedral de Sant Pere, patró de la parròquia. I també en els vells rentadors públics, popularment coneguts com la Font. Hi ha qui diu que podrien tenir el seu origen en uns banys de l'època romana, però manquen els fonaments arqueològics i/o científics per a sostenir l'afirmació.

S'ha atribuït a Corbera un origen àrab. Però Juan Agustín Ceán Bermúdez (1749-1829), pintor, historiador i crític il·lustrat d'art espanyol, creu que Corbera és l'antiga Corbion dels cossetans, nucli dels pobles ibers confederats —aliats dels cartaginesos— contra els romans, assetjada per Caius Terenci Varró, cap al 182 a.C., durant la segona guerra púnica.

Vista general de Corbera d'Ebre des de "la casilla"

Foto: Joan Antonio

Arc apuntat i al fons restes del mur del castell

Foto: Joan Antonio

A la *Crónica Universal del Principado de Cataluña*, escrita a començaments del segle XVII per Gerónimo Pujades, doctor en dret, nascut a Barcelona i catedràtic de la seua universitat hi diu (1831:L.III, cap. LII:3, p. 120): "Ordinariamente discrepan los escritores en señalar los lugares en los sitios ó comarcas de la tierra que les corresponde, como ya en tres pasages lo hemos visto. Y esto mismo sucede ahora, que no sé averiguar donde pudo estar Corbion. Beuter quiere que fuese en los suesetanos, que se habian alzado; Morales y Vaseo dicen que era en los ausetanos. Confieso que si á los suesetanos se les dá el asiento que algunos han querido, en la ribera del Ebro, podría ser que este pueblo fuese el que hoy se llama Corbera. Y si eran (como dicen otros y en su lugar he notado) desde Villafranca de Panadés al Llobregat, sería el lugar de Corbera, que hoy así por la devocion de la gloriosa Sta. Magdalena, como por el solar de Corbera, es tan conocido. Entre los ausetanos no se á quien me le simbolice, sino es á Gurb, que mudada la o en u, haría Gurbion y Gurb. Pero si alguno me lo asignára en los pueblos ilergetes, me parece que sería mas semejante á Corbins (pueblo entre Lérida y Balaguer) que no Corbera ni ningun otro. Pero como no hay

mas certidumbre por lo uno que por lo otro, basta apuntarlo aquí. Garibay hace tambien mencion de esto, y refiriendo las dos opiniones que he dicho, no se determina. De que Viladamor lo asigne entre los ausetanos, no se debe hacer caso; pues así como erró el tiempo de estas cosas (como lo dije en el capítulo pasado) pudo tambien errar en esto. Pero si lo meditamos bien, quizá mi opinion tendrá lugar, valiéndome de Tito Livio, que dice que aquella guerra pasaba en la Celtiberia; porque aunque nuestro caballero Francisco Calza fué de opinion que jamas ninguna parte de Cataluña tocasse en la Celtiberia, y por esto quiere Pineda que Corbion fuese en Navarra: no obstante, segun dice el mismo Calza, no falta quien diga que la Celtiberia tocaba en Cataluña; ó á lo ménos no se puede negar que Corbins, por ser de los ilergetes, era del convento jurídico de Zaragoza, el cual ántes en el capítulo tercero de este libro ya manifestamos que llegaba á los ilerdenses. Y como Zaragoza era de Celtiberia, quizá entendió Livio que tambien lo era todo su territorio, y por eso puso Corbion en los celtíberos". Hem transcrit tot el paràgraf perquè el text ens sembla un bon exemple de les controvèrsies històriques quan no hi ha prou evidències.

Templers i hospitalers

El primer document escrit on apareix el nom de Corbera és l'acta de donació del castell de Miravet als templers que en fa el comte Ramon Berenguer IV l'estiu de l'any 1153, concretament el 24 d'agost: *"És cosa de gran providència i discreció assegurar tan fermament el que els cristians han recuperat dels pagans, que aquests perdin tota esperança de posseir. Per tant, en nom de Crist, jo, Ramon Berenguer, per la gràcia de Déu, comte de Barcelona, príncep dels aragonesos i marquès de Tortosa i de Lleida... volent deixar en segura custòdia el castell de Miravet, que per la divina clemència i amb treball gran he conquistat, lliurement i espontània, en remissió dels meus pecats, dono i concedeixo el predit castell en les mans del venerable Pere de Roera, mestre de Provença, a Déu nostre senyor i a la santa milícia del Temple de Jerusalem, i als frares, tant presents com futurs, que hi serveixen a Déu, amb tots els seus termes, ço és, dellà del riu Ebre, el cap de Banyoles de la part de Tivissa, la vessant de la serra devés Miravet, i va als puigs Bessons, fins al terme de Tortosa. Per la part on està situat el castell de Miravet, des de Móra com qui va a la serra d'Ascó i a la de Nonasp, i d'allí fins a Favara i al Puig de Calcet (Calaceit) i va fins a la vila d'Arenes (Arenys) per les vessants del riu Algars, i d'allí fins al terme de Caselas (Caseres?), i de Busot (Bot) que són del terme d'Orta, i va fins al terme de Tortosa, amb totes les seues possessions i castells i viles, ço és, el castell d'Algars i el castell de Batea i el castell de **Corbera** i el de Gandesa i el castell del Pinell i el de Rasquera. I també els dono, en cada castell que hi ha des de Mequinensa fins a Miravet, una de les millors heretats, ço és, una de Mequinensa, una altra a Flix, una altra a Ascó, una altra a Garcia, una altra a Móra, i una altra a Tivissa, i dos jornals de terra al castell de Marçà".*

L'escriptura es considera que va ser redactada coincidint amb la presa militar de la plaça, encara que aquesta operació no està gens documentada i resulta difícil precisar-ne la data i el lloc (tot i que l'expressió *ultra flumen Iberi* –dellà del riu Ebre– aplicada a la serra de Tivissa, exigeix que sia un poble o lloc de la banda dreta del riu, probablement el mateix castell de Miravet segons l'opinió de Mossèn Manyà).

L'explotació de la informació proporcionada per este document, com la de molts altres de semblants generats per la conquesta, ens planteja nombroses qüestions que no són gens fàcils de respondre en el moment actual de la investigació.

Corbera s'esmenta amb la denominació de *castrum* o sigui, castell. Per tant, és molt probable que faci referència a un assentament anterior a l'ocupació, d'origen andalusí, però no podem precisar la seua naturalesa. D'una banda, se sap que el llenguatge emprat pels escriptors tergiversava i adaptava a l'or-

Torre militar coneguda popularment per "la Casilla"

Foto: Joan Antonio

ganització feudal una realitat precedent força distinta. Altrament, el terme *castrum* tal volta designava petits nuclis, centres d'una explotació (alqueries fortificades) o castells-refugi que agrupaven una població disseminada.

El cas és que en un turó de terreny erm, amb gran visibilitat, estratègic i de difícil accés, hi ha un assentament militar, conegut popularment com "la casilla". Es tracta d'una torre feta de pedra amb diversos pisos i està bastant destruïda. Podria datar-se entre el 400 i el 1492 (Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya). El lloc està afectat pel pas d'un gasoducte i l'estat de conservació és regular.

En un altre turó, el casc antic de la vila actual, molt malmès, s'agrupava al voltant del castell i l'església parroquial. El "*castro quod vocatur Corbere*" –on l'esmentat Ramon Berenguer IV, l'any 1159 signà la carta de població de la vila de Prades (Font, 1969:I:165-166)– és per a Duran (1926:35) el castell de Corbera d'Ebre.

Poca cosa sabem sobre la repoblació d'est lloc, ja que no tenim coneixement de cap carta, que segurament fou atorgada pels mateixos frares cap a finals del segle XII.

Durant este període l'enclau de Corbera devia estructurar-se com a nucli de població agrupat a l'entorn del castell i una primera església parroquial, la implantació de la qual encara desconeixem en quin moment es va produir. Però per la informació que disposem no seria anterior a la data esmentada anteriorment, quan es redactaren els pactes entre el bisbe de Tortosa i els templers per a la fundació de parròquies a la zona.

Carreras y Candi relata el tràgic episodi de les lluites entre els Templers i els Entences, que tingué lloc al terme de Corbera l'estiu de 1293. El mes d'agost, Guillem i Berengueró d'Entença, ajudats de senyors aragonesos, envairen la batllia d'Ascó. En la defensa s'aplegaren homes dels pobles de la rodalia vassalls del Temple, Corbera i Vilalba entre d'altres. En un tossal va tenir lloc un fort combat i els templers sofriren

moltes baixes, 77 morts, dels quals 43 eren de la batllia d'Ascó i 30 del lloc de Corbera, de la batllia de Miravet (1903-004:p. 243-244).

Un parell més de textos. El 25 de novembre de 1227, Ramon Perpinyà i la seua muller venien a Ponç d'Inlice, comanador d'Algars, un molí que tenien pels templers al terme de Corbera per 420 sous. I del 17 de gener de 1295 és l'establiment fet per les dignitats templeres a Domènec Falconera de dues ferrieres a les viles de Gandesa i de Corbera, amb un cens anual de 130 i 70 sous respectivament, i sota determinades condicions, com ara donar la meitat dels llössols als senyors i ferrar gratuïtament els animals del Temple. Pensem que són prou importants i suficients per a demostrar la repoblació cristiana de Corbera per part dels templers.

El 1317 la jurisdicció de Corbera i la resta de la Batllia de Miravet van passar als hospitalers i des d'aleshores formaren part de la castellania d'Amposta. El 16 de novembre de 1320, al Capítol d'Arlès, on el

Gran Mestre de l'Hospital aprovà els Costums de la Batllia de Miravet, representà a Corbera –i també a Gandesa– un tal Benigne: "*ad suplicem petitionem per Benignum magistri sindicum procuratorem et nuncium specialem et generalem Universitatum hominum castrorum seu villarum Gandesia et **Corbarie** nobis factam*".

El desembre del 1463, a la guerra contra Joan II, "*la vila de Corbera es stada per los enemichs correguda*" (Bofarull, XX:V, p. 402). Zurita (Anales, IV, Saragossa, 1668, col. 146) refereix que en el decurs del conflicte, "*reduxo el Arçobispo (de Tarragona, Pere d'Urrea) a la obediencia del Rey los lugares de Azcón, Villalba, Batea, **Corbera**, y La Fatarella, y otros muchos pueblos, por combate, y fuerça de armas*".

Pere Català, en un article d'Els castells catalans (1973:IV:661-662), parla abastament –citant el cronista tarragoní Salvat i Bové– de la relació que va tenir amb Corbera la família dels Martell, descendents del famós navegant que participà i aconsellà Jaume I

en la conquesta de Mallorca. Pere Martell va morir al camp de batalla, lluitant contra els àrabs, prop del poble de Benissa, comarca de la Marina Baixa, al País Valencià. Tenia dos fills: Pere i Raymundo. El primer, important lletrat, es va casar amb Inés de Relat –d'una família noble de Tarragona– i participà en la redacció dels furs de la ciutat de València. Raymundo es casà amb una noia de la distingida família de Salanova, de l'Aragó, i heretà diverses finques i cases a Tamarite de Litera, Fabara i Corbera. Va morir prop de Móra d'Ebre lluitant amb els Montcades contra els Entences. Tenia un fill que es deia Pere que se'n va anar amb sa mare a Barcelona. Allí es casà amb sa cosina Maria Martell. A l'Aragó, li foren concedides més terres i censos perquè es va distingir servint al rei (d'Aragó) a Balaguer, contra els comtes d'Urgell i de Fochs i altres cavallers rebels al monarca. També a les guerres contra el rei de França al Rosselló i l'Ampordà, i contra el rei de Navarra. Va morir a Corbera l'any 1298 deixant un fill anomenat Cosme. No trobem cap fet destacat fins arribar a un dels seus descendents, Bernat Martell, que a la guerra de Sicília destacà a la batalla de St. Luri (1409), i quan s'havia d'embarcar per a tornar a Catalunya morí de pesta.

Els símbols locals a la façana de l'església vella de St. Pere

Foto: Joan Antonio

Restes de la galeria templera

Foto: Joan Antonio

Un altre Pere Martell lluità sota el comandament del Marquès de Mortara a la presa de Tortosa, que s'havia revoltat contra el rei Felipe IV. A la Guerra de Successió, un altre Bernat Martell, de Corbera, va ser partidari acèrrim de Felipe V, el qual també li premià els seus extraordinaris serveis. Dels seus fills Josep, Raymundo i Vicent, els dos primers van continuar residint a Corbera. L'any 1800, un dels fills del segon, Pere Martell es va casar amb una noia de la noble família aragonesa d'Aznar i Vicent es casà a Vilalba dels Arcs amb N. de Ferrer.

Tot i que no queda gaire clar quan i com, el cert és que els Martell van fundar a Corbera una notaria comuna, que perdurà fins a l'època moderna. Tal vegada esta notaria es creà ja en temps dels templers i a instàncies d'ells mateixos, ja que els eren molt necessaris els serveis d'una escrivania.

Un altre autor, E. Morera diu cap al 1915: "Notaria que encara té designada sa residència en dita vila, ... Un descendent de dita família era notari de **Corbera** durant la primera guerra civil (carlina) del segle darrer. En Antoni Martell, y obligat per les circumstàncies, usà en les escriptures lo paper sellat del pretendent Carles V, y denunciat, una vegada acabada la guerra, després de la destitució de son càrrech, fôu empès a reintegrar als otorgants l'import de les transaccions fetes, per nul·litat de les escriptures, ab execució de tots sos bens y pèrdua complerta de les rendes y drets regoneguts en l'antiga lleislació." Així arribava el declivi definitiu dels drets senyorials dels Martell a la vila de Corbera.

Encara a la "Visita de Millores" d'època hospitalera (any 1792), es fa una breu al·lusió al castell: "...tiene dicha Sagrada Religión y en su nombre el Sr. Comendador en dicha villa un Castillo derruido."

Durant el període desamortitzador del Bienni Progressista (1855-56), el castell de Corbera, (i també el de Pinyeres), fou una de les finques que sortí a subhasta. Pertanyia a l'orde de Sant Joan de Jerusalem i el va adquirir per 3400 rals Joaquim Montreal, veí del poble, el qual també comprà el primer forn de pa, dit de Dalt.

De moment desconexem com va evolucionar durant els anys posteriors fins arribar al segle XX.

Memòria en pedra

Abans de la guerra, fins al 1938, l'edifici del jutjat era part de la fortalesa, construcció que sens dubte havia sofert profundes remodelacions en el transcurs del temps.

Actualment encara es poden observar restes notables de murs i contraforts, d'època medieval (800/1500), prop de l'església; algun arc, prop del carrer Major, i, especialment, una galeria d'extraordinari interès.

El mur devia ser força alt, orientat a migdia, construït amb carreu mitjà ben aparellat que denota la típica construcció del segle XII. Com es pot observar a la fotografia anexo, tenia una galeria porticada, de quatre o més arcs, que havia estat massissada i incorporada al gruix de la paret des de temps antics, i per este motiu ignorada totalment.

Destruït l'edifici pels bombardejos, les pedres foren recuperades fa gairebé trenta anys i utilitzades com a element decoratiu de les piscines municipals. Més recentment, foren restaurades a Barcelona i, de moment, es conserven a l'Ajuntament.

Transcrivim literalment la descripció que en fa Joan Fuguet, que fou el director de la restauració: *"Està constituïda per cinc columnes, amb els corresponents capitells, i l'arrencament de quatre arcs. Són capitells molt simples i robusts, decorats a base de temàtica geomètrica, vegetal i heràldica, que resulta de difícil identificació, agreujada per la desaparició dels colors."*

Entre els senyals heràldics hi ha un escaquejat, un animal rampant (que podria ser un griu), un ca passant, un corb i la creu patent; entre els elements vegetals hi ha una mena de fulla asimètrica; i, finalment, entre la decoració geomètrica hi ha triangles, cercles i rosetes.

L'aspecte més notable d'aquesta interessant galeria és la presència de l'escut de la vila de Corbera (un corb) i del Temple (la creu patent) en un mateix capitell. És un detall important per a la història de la vila, car es tracta de la representació més antiga (s. XIII) que es coneix de l'escut de Corbera.

Pel que fa a les creus patents, és important notar que és la primera vegada que apareix heràldica templera en una construcció de l'Orde a Catalunya. L'heràldica, com a motiu ornamental i com a senyal de propietat, començà a ser utilitzada pel Temple a finals del segle XIII."

Capitell amb un corb i la creu patent

Foto: Joan Antonio

Malauradament és conserva ben poca cosa si considerem la importància històrica d'este tipus d'edificació. Malgrat estar catalogat i protegit com a monument (BIC/R-I-51-6617/Llei 16/19850625/BOE), ni tan sols està senyalitzat. Tal vegada, una intervenció arqueològica decidida, podria arribar a delimitar l'edificació i, segurament, ens aportaria noves dades.

Restes del mur i la galeria del castell, on estava el jutjat (1971)

Foto: Arxiu de l'autor